

НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ, РЕКВІЗИЦІЯ ТА ЕКСПРОПРІАЦІЯ ЯК ПІДСТАВИ НАБУТТЯ ДЕРЖАВОЮ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У даній статті автором досліджено поняття націоналізації, головні ознаки такої процедури передачі приватних корпоративних прав суб'єктів господарювання у державну власність, цілі, завдання, критерії, економічні та правові підстави. Проведено порівняльний аналіз із суміжними поняттями «конфіскація» та «реквізиція». Встановлено, що передбачений законодавством механізм набуття державою корпоративних прав в процесі виведення з ринку неплатоспроможного банку, за своєю формою та змістом є латентною процедурою націоналізації. Підсумовано, що необхідним є врегулювання даного питання не тільки для банківських установ, а й стосовно юридичних осіб всіх організаційно-правових форм, особливо, щодо стратегічних підприємств, місто утворюючих підприємств та підприємств природних монополій. Автором наголошено на гострій необхідності негайного подолання прогалини законодавства в частині визначення правової природи інвестиційних договорів, що мають ознаки націоналізації, розмежування їх від інших договорів, зокрема, купівлі-продажу корпоративних прав. Обґрунтовано необхідність прийняття спеціального закону.

Ключові слова: державна корпоративна форма інвестування, державна корпоративна інвестиційна політика, публічний інтерес, націоналізація, корпоративні права, підстави припинення права власності, підстави набуття корпоративних прав.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день національне законодавство не містить єдиного нормативно-правового документа, який би визначав поняття націоналізації, її порядок, підстави, критерії, цілі та суб'єктний склад. Разом з тим, як і в науковій літературі так і в юридичній практиці, зокрема судовій, термін «націоналізація» зустрічається досить часто. При цьому, в більшості випадків, вчені співвідносять процес націоналізації з приватизацією, стверджуючи про природність та закономірність даних явищ, як інструментів інвестиційної політики, направленої на перерозподіл капіталу. Однак, єдине розуміння вказаного терміну в правовій доктрині відсутнє, що зумовлює ряд неточностей та суперечностей щодо визначення процедури передачі майна у державну власність, зокрема корпоративних прав. Правова невизначеність процедури націоналізації є потенційною причиною неоднакового застосування судами норм права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань пов'язаних з механізмом регулювання процесу націоналізації приділено увагу такі науковці, Кібенко, Д. В. Задихайло, О. М. Вінник, Д. І. Погрібний, М. В. Щербина, В. В. Поєдинюк, В. Винниченко, Данельян А. А. та інш. Проте, залишається чимало питань, які потребують подальшого дослідження, зокрема, в частині визначення правової природи націоналізації в контексті сучасних

соціально-економічних, політичних умов та щодо відповідного правового забезпечення.

Формування цілей. Метою цієї статті є визначення поняття націоналізації, головні ознаки такої процедури передачі приватного майна суб'єктів господарювання у приватну власність, його цілі, критерії, економічні та правові підстави, порівняльний аналіз із суміжними поняттями, встановлення існуючих проблем правового забезпечення даної категорії та запропонування шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Як вбачається з положень Господарського кодексу України, засновниками та учасниками господарського товариства можуть бути суб'єкти господарювання, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності, а також громадяни, які не є суб'єктами господарювання. [1]

Таким чином, загальні норми Господарського кодексу України містять розширений перелік суб'єктів корпоративного інвестування. На противагу їм спеціальні норми Цивільного Кодексу України, Законів України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», містять певні особливості.

Так, відповідно до ч.3. ст. 167 ЦК України держава може створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь в їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом. Крім того, ч.3. статті 169 ЦК України закріплено право територіальних громад створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь в їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом. [2]

Однак, стаття 114 ЦК України обмежує коло учасників господарського товариства, закріплюючи, що ними може бути фізична або юридична особа.

Спеціальні норми ст. 3 Закону України «Про господарські товариства» теж містять обмеження щодо кола засновників (учасників господарського товариства). Засновниками та учасниками товариства можуть бути підприємства, установи, організації, а також громадяни, крім випадків, передбачених законодавчими актами України. Однак, правовий статус держави та територіальної громади як учасників господарських товариств на теперішній час вищевказаним Законом є не врегульованим. [3]

Разом з тим, на сьогоднішній день, положеннями статті 1 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», що набрав чинності 17.06.2018р., передбачається можливість держави або органів місцевого самоврядування мати частки у статутних капіталах та здійснювати управління товариствами з як обмеженою так і з додатковою відповідальністю. [3]

Крім того, в Законі України «Про акціонерні товариства» закріплені аналогічні права щодо акціонерних товариств.

Станом на липень 2019 року в Реєстрі корпоративних прав держави обліковується 444 господарських товариства, які мають частку держави у статутному капіталі. Держава в особі Уряду України, Фонду державного майна України, міністерств та інших центральних і місцевих органів виконавчої влади здійснює управління корпоративними правами держави у 179 акціонерних товариствах (АТ), у 77 товариствах з обмеженою відповідальністю (ТОВ) та у 22 національних акціонерних компаніях (НАК) й державних холдингових компаніях (ДХК), створених відповідно до окремих рішень Президента України та Уряду, а також 166 відкритих акціонерних товариств, створених в результаті приватизації та корпоратизації. [5]

Відтак, наявність часток держави в статутних капіталах підприємств різної форми власності, різних організаційно-правових форм свідчить про відмінність порядку набуття державою відповідних корпоративних прав.

З метою визначення недоліків, прогалин та подальшого нормативно-правового забезпечення реалізації корпоративних прав держави та визначення науково-теоретичних підходів удосконалення чинного законодавства, вважаємо за доцільне визначити поняття та характерні особливості передумов виникнення та механізму набуття державою права власності на корпоративні права у господарських товариствах в контексті сучасних політично-економічних умов.

Так, наприклад, за результатами проведеного дослідження підстав виникнення державних корпоративних прав, ще у 2008р. Д. І. Погрібний запропонував класифікувати їх на основні (первинні) та додаткові (вторинні). До перших, вчений відніс приватизацію та корпоратизацію, до других – реприватизацію та деприватизацію як різновиди націоналізації; а також спадкування, викуп приватних акцій, часток, паїв тощо, конфіскацію, передачу у державну власність приватних акцій, часток статутного фонду суб'єктів недержавної форми власності у разі отримання ними відповідних обсягів бюджетних капітальних вкладень та створення нових господарських товариств за участю держави. [6, с.62-80].

Як вбачається, критерієм класифікації таких підстав дослідник обрав хронологію виникнення у держави корпоративних прав, починаючи з історичних періодів, за яких відбувались економічні процеси роздержавлення - перетворення державної власності в недержавні форми.

Оскільки на сучасному етапі економічного, політичного розвитку держави з поширенням прямих та портфельних інвестицій кожна із форм набуття державою права власності на частки, акції, паї має свої підстави, порядок та інші характерні особливості, пропонуємо поділити види державних корпоративних інвестицій на утворюючі (створення (державних банків, 100 відсотків статутного капіталу яких належать державі), корпоратизація) та набувальні інвестиції (націоналізація, реприватизація, конфіскація).

На сьогоднішній день, офіційне тлумачення поняття націоналізації на законодавчому рівні відсутнє.

На теоретично-науковому рівні останнє розглядалось багатьма вченими правниками та економістами, виходячи з історичних подій, засад радянського цивільного права, [8], визначення вказаного поняття в тлумачних як радянських так і сучасних словниках. [9] За змістом запропонованих в юридичній та економічній науці визначень, процес націоналізації представляє собою ліквідацію приватної власності, шляхом передачі приватного майна у власність держави, у випадках, коли держава приймає рішення, що в такий спосіб управління таким майном буде найбільш суспільно ефективним.

Проте, таке визначення є досить узагальненим, занадто широким, за своїм змістом схожим на інші суміжні категорії, що призводить на практиці до підміни понять. Таким чином, найбільш дискусійним моментами залишаються і на теперішній час питання щодо правової природи такого процесу, механізму реалізації та відповідного правового забезпечення.

Для того, щоб надати більш конкретне визначення терміну «націоналізація», необхідно встановити його індивідуальні характерні ознаки з урахуванням його розуміння у міжнародних відносинах.

1. Націоналізація є внутрішньодержавним актом. Міжнародне право свідчить про те, що будь-які дії щодо вилучення майна із приватної власності та передачі його державі відносяться до внутрішньої компетенції держави. Невизнання та оспорення таких актів іншими країнами вважається втручанням у внутрішні справи держави. Таке твердження витікає із п.7 ст.2 Статуту ООН, відповідно до якого, право держави на націоналізацію майна не оспорується.

2. Націоналізація є інструментом економічної політики держави. В більшості юридичних праць націоналізація розглядається як нормальне та необхідне явище як і приватизація. Так, Л. В. Щеннікова стверджує, що інститут націоналізації є природним та закономірним, адже регулює економічні відносини та є необхідним для забезпечення поступового розвитку країни. [7].

Згідно з частиною першою статті 10 Господарського кодексу України, націоналізація виробничих фондів є складовою політики інституційних перетворень, спрямованої на формування раціональної багатуукладної економічної системи, що в свою чергу, є одним з основних напрямків економічної політики державної. Посилання на вказані положення, дає підстави дійти висновку про те, що за сучасних умов опосередковане державою припинення приватної власності на будь-яке майно спрямоване на підвищення ефективності та продуктивності реалізації права власності на таке майно.

Отже, поняття націоналізації повинна розглядатися, в першу чергу, в контексті економічної політики держави, як засіб державного регулювання господарської діяльності. Такі думки, також, були висловлені Данельяном А.А., який назвав націоналізацію процесом розвитку, що призводить до змін в економічній структурі суспільства, розширюючи державний сектор економіки. [10].

3. Загальносуспільне значення такого процесу зумовлює його лексичне формулювання, походження якого від латинського слова *patio* – народ, що відрізняє його від схожих за своєю природою понять конфіскації, реквізиції. Одночасно, Європейський суд з прав людини наголошує, що втручання в право

на мирне володіння майном повинне здійснюватися з дотриманням «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи (рішення у справі «Спорронг та Льюнрот проти Швеції»). Зокрема, має існувати обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, якої прагнуть досягти шляхом ужиття будь-якого заходу для позбавлення особи її власності (рішення у справі «Прессос компанія Навьера А.О та інші проти Бельгії»). Отже, саме мета, завдання та спосіб є тими ознаками, що відрізняють націоналізацію від суміжних інститутів. Зокрема, таким правовою конструкцією є поняття «реквізиція», що, власне, в певних наукових джерелах також зустрічається як підстава набуття державою корпоративних прав, оскільки, відповідно до Цивільного кодексу України це є підставою припинення права приватної власності на майно в примусовому порядку за умов існування стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, а також тільки після попереднього і повного відшкодування його вартості. Однак, як вважають деякі вчені, хоч ці інститути і мають спільні риси, кожен із них вирізняється своєю специфікою. А.А. Данельян зазначає, що відчуження майна під час націоналізації є переходом останнього виключно у власність держави, тоді як в результаті реквізиції майна держава набуває право володіння або користування. [10] Одночасно, російський вчений Карпов Ю.М., спираючись на іноземний досвід Британії, вважає, що націоналізація є тимчасовим процесом реорганізації юридичної особи, з метою її «оздоровлення», за якого держава на деякий час набуває акції у примусовому порядку. [13].

Дійсно, проаналізований вже доктриною правовий досвід Британії свідчить про те, що метою націоналізації (як встановлення державної власності на основні засоби виробництва) виступає вирішення макроекономічних та інших задач загальнодержавного масштабу. Реквізиція, в свою чергу, за Британським законодавством є попередженням або ліквідацією надзвичайних подій та їх наслідків, а також, вимушеним заходом за умов воєнного стану. [14]

Таким чином, націоналізацією є отримання державою майна з метою задоволення економічних потреб саме з дотриманням балансу приватного та публічного інтересу, тоді як схожа процедура «реквізиція» є саме його вилученням під час існування загальновідомих фактів, пов'язаних з воєнними та/або надзвичайним станом, коли під загрозою є «життя нації». При цьому, не вбачаємо підстав вважати, що за наслідками реквізиції держава набуває право власності на майно, адже, по-перше, норми Цивільного кодексу передбачають її як вид припинення

приватної власності, проте не пов'язують цей процес з виникненням такого права у іншого суб'єкта. По-друге, вищезазначене завдання реквізиції свідчить про тимчасовий характер, що не виключає повернення власнику свого майна з припиненням існування умов надзвичайної ситуації. З іншого боку, набуття державою права власності на націоналізоване майно є безспірним.

4. Перехід права власності на майно до держави. Юридичними фактами за наслідками даного процесу є виникнення права власності на майно у держави та припинення останнього у попереднього власника.

5. Компенсаційний характер. За часів становлення радянської влади декрети про націоналізацію (або про одержавлення майна) в залежності від мети, яку вони переслідували, поділялись на два типи. Одна частина декретів мала ідеологічну мету ліквідації приватної власності, інша частина (декрети про націоналізацію чи конфіскацію) була націлена на поновлення виробництва там, де попередні власники його припинили. Тому, в більшості випадків, націоналізація мала стихійний характер, форми та методи вилучення майна не мали правових підстав, націоналізація мала примусовий, безоплатний характер.

В результаті еволюційного розвитку держави визнано неправомірною та виключено із обігу поняття «соціалістичної» безоплатної націоналізації. Так, під час провадження у національних судах за період з 1994 по 2008 роки встановлено, що майно заявників було незаконно націоналізоване під час правління комуністичного режиму. Заявники скаржилися, що попри встановлену незаконність такої націоналізації рішенням суду, держава не забезпечила відновлення їхнього права власності на майно, а у разі неможливості такого відновлення не забезпечила виплату компенсації, що є порушенням статті 1 Першого протоколу Конвенції (право на мирне володіння майном). Такі висновки були констатовані Верховним судом в оглядовому листі рішень Європейського суду з прав людини за період з 25.02.2019 по 01.03.2019. [11]

Зокрема, саме з вищевикладених мотивів не вдалась спроба врегулювати відносини, що виникали під час передачі майна власність держави у 2012р., винесений на розгляд Верховної Ради проект Закону «Про націоналізацію» зазнав критики. Не знайшов підтримки в Парламенті і Проект Закону України «Про повернення у державну власність приватизованих підприємств стратегічних галузей економіки», що був спрямований на вироблення правових механізмів реалізації політики інституційних перетворень в економіці щодо здійснення заходів інституційно-структурної трансформації галузі, що має стратегічно важливе значення для економічної безпеки дер-

жави, та посилення державного управління у відповідній сфері, шляхом повернення у державну власність приватизованих підприємств стратегічних галузей економіки України з метою забезпечення економічної безпеки держави. Проект був відхилений, як такий, що суперечить положенням частині 5 ст. 41 Конституції України, за якими примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.

Отже, обов'язковою умовою такого державного акту, направлено на перехід права власності має бути оплатність. Такі висновки висловлені також Державною регуляторною службою України в рішенні від 13 лютого 2017 року N 64 в якому відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» повторно розглянуто проект Закону України «Про правовий режим майна загальносоюзних громадських об'єднань (організацій) колишнього Союзу РСР». Зокрема, при обґрунтуванні неприйняття даного законопроекту в запропонованій редакції було констатовано: «...придбання майна, його покращення та всі майнові та немайнові внески, пов'язані з цим, є інвестиційною діяльністю, серед яких недопустимість безоплатної націоналізації та ревізування інвестицій, гарантує повне відшкодування збитків у випадку такої реквізиції...» [12] Схожої думки притримувались автори законопроекту «Про порядок примусового відчуження об'єктів права приватної власності у власність держави (націоналізації)», яким було запропоновано визнати націоналізацію – як примусове відчуження об'єктів права приватної власності на користь держави з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених цим Законом, за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. [18]. Хоча за висновками експертів вбачалась можливість взяття за основу законопроекту з урахуванням висловлених зауважень і пропозицій, подальшого його розгляду та доопрацювання Верховною Радою України не відбулось.

6. Націоналізація здійснюється на підставі конкретного правового акту. Як визначено вище, ч. 5 ст. 41 Конституції України вказує на те, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване на підставі і в порядку, встановлених законом. Аналогічні висновки сформувані і в прецедентній практиці Європейського суду з прав людини, в яких останній неодноразово нагадував, що перша та найважливіша вимога ст. 1 Першого протоколу полягає в тому, що будь-яке втручання публічної влади в право на мирне володіння майном має бути законним: друге речення п. 1 дозволяє

позбавлення власності лише «на умовах, передбачених законом», а п. 2 визнає, що держави мають право здійснювати контроль за користуванням майном шляхом введення в дію «законів». Таким чином, для того, щоб факт переходу приватного майна у державну власність був законним, необхідна відповідність його конкретній нормі чинного закону в момент його вчинення, якою передбачено певний алгоритм дій усіх учасників. Міжнародна практика, в більшості випадків, йде шляхом прийняття спеціальних законів про націоналізацію. При цьому, вважається, що в сучасних умовах національне законодавство потребує актів регулювання загальносуспільних правил поведінки суб'єктів націоналізації підприємств, галузей, тощо. На нашу думку, вбачається за можливе,

7. Націоналізація є примусовим актом. Як вже було визначено вище, націоналізацією є суверенне право держави, реалізація якого відбувається на підставі та в межах встановленого законом порядку. Тому, в першу чергу, публічно-імперативний характер такого індивідуального акту зумовлює забезпечення його відповідними примусовими заходами. Крім того, такі висновки узгоджуються з трактування частини 2 статті 346 Цивільного кодексу, якою передбачено припинення права власності «...в інших випадках, встановлених законом...». Наведене свідчить про потенційну можливість примусової націоналізації майна, проте на підставі відповідної норми права.

Проте, враховуючи встановлені Конституцією України, міжнародно-правовими угодами гарантії права власності, така націоналізація у спосіб відчуження майна поза волі власника має застосовуватись як вимушений захід у випадках, коли задовольнити стратегічні потреби держави і суспільства в інший спосіб неможливо або для цього вимагаються непропорційно великі витрати часу, людських і фінансових ресурсів.

Разом з тим, не можна виключати той випадок, що з мотивів суспільної необхідності ініціатором націоналізації може бути і приватний власник. За таких обставин, процес націоналізації є правочином, а саме добровільним погодженням обох сторін (угодою), що має опосередковуватись домовленістю двох або більше сторін, спрямовану на встановлення їх прав та обов'язків та направлену на настання реальних юридичних наслідків для обох сторін.

Особливість суб'єктивної сторони як двостороннього добровільного правочину так і індивідуального примусового акту полягає у тому, що прийняття державою рішення про зміну правового режиму майна має бути мотивоване економічними, політичними факторами та мати на меті задоволення певних потреб суспільства. Саме тому, не є виключенням потенційна можливість законної націоналізації і за рішенням суду.

Одночасно, в такому випадку необхідно відрізнити вжитий у деяких законодавчих актах термін «націоналізація» у зовсім іншому значенні. Наприклад, за змістом приписів ЗУ «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту» [17], зокрема, націоналізація є заходами примусового вилучення майна компетентними органами країни іноземного покупця, банку іноземного покупця чи третьої країни, що бере участь у виконанні зовнішньоекономічного договору (контракту), що є наслідком повного або часткового невиконання зобов'язань іноземним покупцем або банком іноземного покупця перед українським експортером за зовнішньоекономічним договором (контрактом) чи банком-кредитором або українським експортером перед банком-кредитором. Як захід примусового вилучення заставленого майна або майнових прав за невиконання договірних зобов'язань, націоналізація, визначається і в ЗУ «Про заставу». Системний аналіз чинних норм права дає підстави вважати, що за вказаних обставин процес націоналізації за своєю суттю є видом санкцій, що має місце при вчиненні правопорушень, та ніякого відношення до інструментів економічної політики не має.

8. Об'єктом націоналізації є приватна власність як громадян України так і іноземних осіб, про що свідчить практика міжнародних відносин. Зокрема, Верховною радою України ратифіковано Угоди між Урядом України та Урядом Японії, США, ФРН, Турції, Ізраїлю, Урядом Екваторіальної Гвінеї, Урядом ОАЕ, республіки Куба, Боснія та Герцоговина, республіки Болгарія, Сінгапур, та інш., про сприяння та взаємний захист інвестицій та постановлено, що інвестиції інвесторів будь-якої договірної сторони не можуть бути експропрійовані чи націоналізовані або піддані прямим чи непрямим заходам, на території іншої Договірної Сторони, окрім як для державних цілей, на недискримінаційній основі та із супроводженням негайною, адекватною та дійсною компенсацією. Вважаємо, що саме в такому розумінні, з урахуванням статті 41 Конституції України, вживається це поняття і в чинному Законі України «Про режим іноземного інвестування», положення якого містять заборону націоналізації іноземних інвестицій. Тобто, наведене дає можливість дійти висновку, що за наявності суспільної необхідності та за умов значної економічної значимості іноземні інвестиції можуть бути оплатно передані за відповідним правочином у державну власність.

Зважаючи на те, що сучасна економічна політика держави свідчить про актуальність не тільки приватизації, а й придбання державою частини акцій, об'єктом націоналізації може бути не лише цілісний

майновий комплекс або окремі об'єкти виробничо-промислового, господарського і соціального призначення, але акції, частки, паї.

В даному випадку, необхідно звернути увагу на положення Закону України «Про банки та банківську діяльність», якими передбачене право держави в особі Міністерства фінансів України брати участь у формуванні та/або збільшенні статутних капіталів банків шляхом придбання акцій первинної емісії (часток у статутному капіталі) банку чи акцій додаткової емісії (додаткових вкладів) банків в обмін на державні облигації України та/або придбання зазначених акцій за кошти Державного бюджету України, та відповідно управляти набутими корпоративними правами. [15] Хоча приписи даної статті і не містять поняття «націоналізації», вважаємо, що вказаний процес є скритою її формою.

Яскравим цьому прикладом є актуальний через його резонансність процес переходу Приватбанку у власність держави від приватних акціонерів, що здійснювався в межах спеціальної процедури, передбаченої статтею 41-1 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». При чому, у всіх джерелах, такий процес отримав назву «націоналізації», що на нашу думку, є виправданим, оскільки він обґрунтований загальносуспільним значенням, а саме капіталізацією банку, відновлення його платоспроможності та повернення депозитів.

Так, вищевказаною статтею 41-1 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» встановлено право держави в особі Міністерства фінансів України за погодженням з Національним банком України банку за рахунок державного бюджету та/або коштів державного банку брати участь у виведенні з ринку неплатоспроможного банку, що відповідає критеріям, визначеним Кабінетом Міністрів України. [16] За змістом визначеного статтею порядку реалізації такого права, держава виступає інвестором, набуває право власності на 100 відсотків акцій такого банку, та відповідні корпоративні права. При цьому, держава може взяти участь у виведенні неплатоспроможного банку з ринку або шляхом сплати грошових внесків до статутного капіталу банку або шляхом обміну облигацій внутрішньої державної позики, розміщених на ринкових умовах, на акції неплатоспроможного, перехідного чи державного банку, що бере участь у виведенні з ринку неплатоспроможного банку. Слід відмітити, що наведені положення свідчать про добровільність процесу націоналізації, що обов'язково опосередковується укладенням відповідного договору.

Крім того, як вбачається з вищевикладених приписів, законодавець разом із фактом неплатоспроможності такого банку, пов'язує націоналізацію корпоративних прав банківських установ з обов'язковим

встановленням обставин значної суспільної необхідності. Однак, в даному випадку, виникає питання щодо правових наслідків недотримання таких умов. Зокрема, чи може недоведеність таких обставин бути підставою для визнання такого інвестиційного договору фіктивним, та як наслідок, недійсним, в якому порядку має відбуватись відповідна двостороння реституція. Таким чином, потребує негайного подолання прогалини законодавства в частині визначення правової природи інвестиційних договорів, що мають ознаки націоналізації, розмежування їх від інших договорів, зокрема, купівлі-продажу акцій.

Так, виходячи з наведеної Сімсон О.Е. характеристики інвестиційних договорів, [19, с.20] маючи на меті не створення на законодавчому рівні нового виду договору, а виділення серед інвестиційних договорів ті, що призводять до націоналізації, в даному випадку доцільно визначити нормами Господарського кодексу України не істотні, а ідентифікуючі умови такого інвестиційного договору, як необхідні, так і додаткові. Таким чином, при вирішенні питання кваліфікації відносин, вирішальним буде встановлення наявності певних обставин та характерних ознак самої угоди. Зокрема, до необхідних умов слід віднести: факт передачі інвестиції (майна, майнових прав і інших цінностей, що мають ринкову вартість), вкладення в об'єкт інвестування безпосередньо інвестором або шляхом передачі інвестицій реципієнту для реалізації; об'єктом інвестування являються об'єкти підприємницької діяльності (основні фонди, обігові кошти, статутний фонд), метою угоди має бути одержання прибутку від використання інвестицій, ризиковість, пов'язана з довгостроковим використанням інвестиції в підприємницькій діяльності. Ідентифікуючими ознаками інвестиційних договорів, правовими наслідками виконання яких є націоналізація майна, слід вважати додаткові умови: державно-суспільний інтерес, виражений у конкретних благах, неплатоспроможність підприємства, наявність реальних обставин, які свідчать про те, що управління таким майном буде найбільш суспільно ефективним.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день, з метою ефективної реалізації економічної, зокрема, інвестиційної політики, необхідним є врегулювання даного питання не тільки для банківської установ, а й стосовно юридичних осіб всіх організаційно-правових форм, особливо, щодо стратегічних підприємств, місто утворюючих підприємств та підприємств природних монополій.

Отже, на підставі встановлених індивідуальних характерних ознак такого терміну як націоналізації, проведення порівняльного аналізу із суміжними поняттями, з урахуванням міжнародно-правового принципу захисту приватної власності, пропонуємо ви-

значити націоналізацію як правомірний, внутрішньо-державний акт, який опосередковується або засобами примусового впливу, або укладенням дво або багаторонного правочину, та направлений на здійснення в порядку, на підставах та в межах наданих державі повноважень, передбачених відповідним законодавчим актом та міжнародними договорами, переходу майнових комплексів, корпоративних прав, інших майнових прав із приватної власності громадян України, юридичних осіб, іноземних фізичних та юридичних осіб, у державну власність з мотивів загальносуспільного інтересу та з повною виплатою справедливої компенсації вартості майна та інших понесених збитків.

За таких обставин, підводячи підсумки дослідження питання правового регулювання такої підстави набуття державою корпоративних прав, як націоналізація, за нашим переконанням, підлягає уточненню визначення націоналізації, з урахуванням мети такої діяльності, завдань, критеріїв до об'єктів, їх видів, а також приймаючи до уваги характерні від-

мінності від схожих категорій. Зокрема, нагальним вбачається прийняття відповідного спеціального закону, положеннями якого закріпити: поняття націоналізації, її мета, вичерпний перелік підстав та умов; законодавство про націоналізацію; об'єкти, що підлягають націоналізації; об'єкти права приватної власності, щодо яких не може бути прийняте рішення про націоналізацію; порядок прийняття рішення про націоналізацію; порядок укладення відповідного договору, його необхідні та додаткові умови; перелік державних органів уповноважених на укладення від імені держави таких договорів, контроль за їх виконанням, подальшим зверненням до суду.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, слід значити, що правова невизначеність процедури націоналізації є потенційною причиною неоднакового застосування судами норм права у випадку, якщо одна із сторін, держава або приватна особа, буде вважати порушеними її права. Більш того, відсутність належного правового регулювання унеможливає і відновлення таких порушених прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/436-15>
2. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Про господарські товариства: Закон від 19.09.1991 № 1576-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>
4. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон від 16.02.2018 № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19>
5. Реєстр корпоративних прав держави у статутних капіталах господарських товариств станом на 05.07.2019 (у форматі .xls) URL: <http://www.spfu.gov.ua/ru/documents/press-list/spf-management-rights-state/13941.html>
6. Погрібний Д. І. Корпоративні права держави: поняття, підстави виникнення, механізм реалізації: дис. канд. юрид. наук. Харків: Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2008. 202 с.
7. Щенникова Л. В. Гражданско-правовая наука о национализации. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2012. № 4. С. 179-186
8. Новицкий И. Б. История советского гражданского права. Москва: Госюриздат, 1957. 327 с.
9. Б.Райзберг, Л.Лозовский, Е.Стародубцева. Современный экономический словарь. Москва., 2001.
10. Данельян А. А. Национализация и другие формы принудительного изъятия иностранной собственности: международно-правовая характеристика URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/natsionalizatsiya-i-drugie-formy-prinuditelnogo-izyatiya-inostrannoy-sobstvennosti-mezhdunarodno-pravovaya-harakteristika>
11. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Рішення за період з 25.02.2019 по 01.03.2019 / Відпов. за вип.: Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. URL: https://cyberleninka.ru/article/v/natsionalizatsiya-i-drugie-formy-prinuditelnogo-izyatiya-inostrannoy-sobstvennosti-mezhdunarodno-pravovaya-harakteristikahttps://court.gov.ua/userfiles/media/!%20%204815/ogljad_rishen_espl_6_01_03_2019.pdf
12. Про відмову в погодженні проекту регуляторного акта: Рішення Державної регуляторної служби України від 13 лютого 2017 року N 64. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/DP4178>
13. Карпов М.Ю. Национализация: тенденции развития доктрины и законодательства. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/natsionalizatsiya-tendentsii-razvitiya-doktriny-i-zakonodatelstva>
14. Заостровцев А. П. Национализация как провал государства: уроки британского опыта. *Экономическая школа*, 1999. Вып. 5. С. 379–390. (57 CivilDefenceAct 1939, преамбулы LandlordandTenant (RequisitionedLand) Act 1942, RequisitionedLandandWarWorksAct 1945).
15. Про банки та банківську діяльність: Закон від 07.12.2000, № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

16. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон від 23.02.2012, № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>
17. Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту: Закон від 20.12.2016, № 1792-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1792-19>
18. Про порядок примусового відчуження об'єктів права приватної власності у власність держави (націоналізації): Проект Закону №3709 від 15.02.2005 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=15471
19. . Сімсон О.Е. Правові особливості договорів інвестиційного характеру: автореф... дис. канд. юрид. наук. Харків, 2001. 20 с.

REFERENCES

1. Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Kodeks vid 16.01.2003 No 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/436-15> [in Ukrainian]
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Kodeks vid 16.01.2003 No 435-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian]
3. «Pro hospodarski tovarystva»: Zakon vid 19.09.1991 No 1576-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1576-12> [in Ukrainian]
4. «Pro tovarystva z обмеzhenoiu ta dodatkovoiu vidpovidalnistiu»: Zakon vid 16.02.2018 No 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19> [in Ukrainian]
5. Reiestr korporatyvnykh prav derzhavy u statutnykh kapitalakh hospodarskykh tovarystv stanom na 05.07.2019 (u formati .xls) URL: <http://www.spfu.gov.ua/ru/documents/press-list/spf-management-rights-state/13941.html> [in Ukrainian]
6. Pohribnyi D.I. (2008) Korporatyvni prava derzhavy: poniattia, pidstavy vynyknennia, mekhanizm realizatsii. *Candidate's thesis*. Kharkiv: Natsionalna yurydychna akademiia imeni Yaroslava Mudroho [in Ukrainian]
7. Shchennikova L. V. (2012) Grazhdansko-pravovaya nauka o natsionalizatsii. *Vestnik Permskogo universiteta. Yuridicheskiye nauki - Bulletin of the Perm University. Legal Sciences*, 4. pp. 179-186 [in Ukrainian]
8. Novitskiy I. B. (1957) Istoriya sovetskogo grazhdanskogo prava. Moskva: Gosyurizdat [in Russian]
9. Rayzberg B., Lozovskiy L., Starodubtseva E. (2001) *Sovremennyy ekonomicheskiy slovar*. Moskva [in Russian]
10. Danelian A.A. Natsionalizatsiya i drugie formy prinuditelnogo izyatiya inostrannoy sobstvennosti: mezhdunarodno-pravovaya kharakteristikai URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/natsionalizatsiya-i-drugie-formy-prinuditelnogo-izyatiya-inostrannoy-sobstvennosti-mezhdunarodno-pravovaya-harakteristika> [in Ukrainian]
11. Ohliad rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Rishennia za period z 25.02.2019 po 01.03.2019 / Vidpov. za vyp.: D. P. Mordas, R. Sh. Babanly. URL: https://cyberleninka.ru/article/v/natsionalizatsiya-i-drugie-formy-prinuditelnogo-izyatiya-inostrannoy-sobstvennosti-mezhdunarodno-pravovaya_2019.pdf [in Ukrainian]
12. Rishennia Derzhavnoi rehuliatornoї sluzhby Ukrainy vid 13 liutoho 2017 roku N 64 «Pro vidmovu v pohodzhenni proektu rehuliatornoho akta». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/DP4178> [in Ukrainian]
13. Karpov M. Yu. Natsionalizatsiya: tendentsii razvitiya doktriny i zakonodatelstva. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/natsionalizatsiya-tendentsii-razvitiya-doktriny-i-zakonodatelstva> [in Russian]
14. Zaostrovstev A. P. (1999) Natsionalizatsiya kak proval gosudarstva: uroki britanskogo opyta // *Ekonomicheskaya shkola*. Vyp.5. pp. 379-390. (57 CivilDefenceAct 1939. preamble LandlordandTenant (RequisitionedLand) Act 1942. RequisitionedLandandWarWorksAct 1945). [in Russian]
15. Pro banky ta bankivsku diialnist: Zakon vid 07.12.2000, No 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> [in Ukrainian]
16. Pro systemu harantuvannia vkladiv fizychnykh osib: Zakon vid 23.02.2012, No 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17> [in Ukrainian]
17. Pro zabezpechennia masshtabnoi ekspansii eksportu tovariv (robit, posluh) ukrainskoho pokhodzhennia shliakhom strakhuvannia, harantuvannia ta zdeshevlennia kredyтування експорту: Закон від 20.12.2016, No 1792-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1792-19> [in Ukrainian]
18. Pro poriadok prymusovoho vidchuzhennia obektiv prava pryvatnoi vlasnosti u vlasnist derzhavy (natsionalizatsii): Proekt Zakonu No 3709 vid 15.02.2005 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=15471 [in Ukrainian]
19. Simson O.E. (2001) Pravovi osoblyvosti dohovoriv investytsiinoho kharakteru. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian]

БОЙЧУК Н. Р.

соискатель НИИ правового обеспечения инновационного развития НАПрН Украины

**НАЦИОНАЛИЗАЦИЯ, РЕКВИЗИЦИЯ И ЭКСПРОПРИАЦИЯ КАК ОСНОВАНИЯ
ПРИОБРЕТЕНИЯ ГОСУДАРСТВОМ КОРПОРАТИВНЫХ ПРАВ: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ
ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ**

В представленной статье автором исследовано понятие национализации, главные признаки такой процедуры передачи частных корпоративных прав субъектов хозяйствования в частную собственность, цели, задания, критерии, экономические и правовые основания. Проведен сравнительный анализ с понятиями «конфискация» и «реквизиция». Установлено, что предусмотренный законодательством процесс выведения государством с рынка неплатежеспособного банка, по своей форме и содержанию является латентной процедурой национализации. Подытожено, что необходимо урегулировать данный вопрос не только для банковских учреждений, но и для всех организационно-правовых форм, особенно, относительно стратегических предприятий, предприятий природных монополий. В заключении, автором сделано акцент на острой необходимости преодоления пробела в праве в части определения правовой природы инвестиционных договоров, которые имеют признаки инвентаризации. Обосновано необходимость принятия специального закона.

Ключевые слова: государственная корпоративная форма инвестирования, государственная корпоративная инвестиционная политика, публичный интерес, национализация, корпоративные права, основания прекращения права собственности, основания приобретения корпоративных прав.

BOYCHUK N. R.

PhD Candidate of the Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Law Sciences of Ukraine

**NATIONALIZATION, REQUISITION AND EXPROPRIATION AS THE BASIS FOR THE
ACQUISITION OF GOVERNMENT CORPORATE RIGHTS: SOME ISSUES OF LEGAL
REGULATION**

Problem setting. Today, the national legislation does not contain a single legal document that would define the concept of «nationalization», its order, grounds, criteria, objectives and subject composition. However, as in the scientific literature and in legal practice, in particular judicial, the term «nationalization» is quite common. At the same time, in most cases, scientists correlate the process of nationalization with privatization, arguing about the naturalness and regularity of these phenomena as instruments of investment policy aimed at the redistribution of capital. However, there is no common understanding of this term in the legal doctrine, which causes a number of inaccuracies and contradictions regarding the definition of the procedure for the transfer of property to state ownership, in particular corporate rights. The legal uncertainty of the nationalization procedure is a potential cause of the unequal application of the law by the courts.

Analysis of recent researches and publications. The study of issues related to the regulation mechanism of the process of nationalization paid attention to such scholars, Kibenko, D. V. Zadykhailo, O. M. Vinnik, D. I. Pogrebnoy, M. V. Shcherbina, V. V. Poedinuk, V. Vynnychenko, Danelyan AA and so on. However, there are still many issues that require further research, in particular, in terms of determining the legal nature of nationalization in the context of modern socio-economic, political conditions and appropriate legal support. Проверь транслитерацию

Article's main body. In this article the author investigates the concept of nationalization, the main features of such a procedure of transfer of private corporate rights of business entities to state ownership, goals, objectives, criteria, economic and legal grounds. A comparative analysis with the related concepts of «confiscation» and «requisition» is carried out. It is established that the mechanism provided by the legislation for the acquisition by the state of corporate rights in the process of withdrawal from the market of an insolvent Bank, in its form and content, is a latent nationalization procedure. It is concluded that it is necessary to resolve this issue not only for banking institutions, but also in respect of legal entities of all organizational and legal forms, especially in respect of strategic enterprises, city-forming enterprises and enterprises of natural monopolies.

Conclusions and prospects for the development. The legal uncertainty of the nationalization procedure is a potential cause of the courts' unequal application of the law if one of the parties, a state or an individual, considers its rights to be violated. Moreover, the lack of adequate legal regulation makes it impossible to restore such violated rights.

Keywords: state corporate form of investment, state corporate investment policy, public interest, nationalization, corporate rights, grounds for termination of ownership, grounds for acquisition of corporate rights.